

Бібліографічний опис для цитування: Кулик О. Д. Комунікативна компетентність: підходи до визначення та роль у формуванні мовно-мовленнєвої особистості. *Topical issues of education: Collective monograph.* Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. P.148–162.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ У ФОРМУВАННІ МОВНО- МОВЛЕННЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ

Кулик Олена Дмитрівна

к. пед. н., доцент,

член-кореспондент Української академії акмеології,

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

Актуальність. Формування і розвиток комунікативної компетентності учнівської молоді – актуальне завдання освітнього процесу сучасної школи. На це орієнтують Закон України «Про освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період 2017–2029 років, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, освітні програми з української мови.

В українській лінгводидактиці на часі активно досліджуються проблеми формування в учнів комунікативної компетентності на уроках української мови. Так, соціолінгвістичні засади; методи і прийоми; структурні компоненти комунікативної компетентності обґрунтовано в роботах Н. Голуб; компетентнісний підхід до формування мовної особистості та мовленнєвого розвитку школярів проаналізовано М. Пентиліук, Г. Шелеховою; соціокультурний аспект; комунікативну основу навчання рідної мови; формування комунікативної компетентності засобами рідної мови досліджено Л. Мамчур, Т. Окуневич; психолого-педагогічні засади; методи формування ціннісного компонента комунікативної компетентності проаналізовано в дослідженнях А. Ярмолюк; технологію кооперативного навчання у процесі формування комунікативної компетентності школярів висвітлено в рецепціях В. Сидоренко та ін.

Проблема мови й мовлення в процесі становлення особистості також не нова. Вона завжди хвилювала науковців і розглядалася з позицій філософії, психології, лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, прагматики, лінгвокультурології, когнітології, прагмалінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики та інших антропоцентричних напрямів.

Аналіз публікацій. Такі кардинальні проблеми мовознавства, як зв'язок мови й мислення, мови й мовлення, взаємовідношення між мовою і суспільством [19], специфіка відображення людиною довкілля в мові, знаковість мови, структурне членування і внутрішні зв'язки мовної структури, мовні універсалиї, методи і методики лінгвістичного дослідження не можуть бути розв'язані без філософських досліджень. Вивчення акту мовлення – це ключ до розуміння сутності мови та, відповідно, свідомості. В. фон Гумбольдт уперше розглядав сутність мовленнєвої діяльності як взаємозумовленої кореляції двох процесів, що доповнюють один одного, з яких один розпадається

на фази формування мовлення – думки та його звукової зашифровки, а інший – протилежний за своїм напрямом процес – складається з дешифровки і наступного відтворення думки, спираючись знання мови і особистий досвід. Учений уважав, що вплив мови на людину настільки сильний, що мова визначає її мислення. І. Кант і В.Г. Гегель Указували на духовно-естетичну взаємозалежність проблем розвитку мовлення й виховання особистості, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер висловлювали думку, що глибинні, підсвідомі мотиви творчості зароджуються, розвиваються і виявляються на рівні зовнішніх актів поведінки творчої особистості [8, с. 56–57].

Не менше, ніж філософами, приділялась увага мові й мовленню вченими-лінгвістами (І. Білодід, Р. Будагов, В. Ващенко, В. Виноградов, Р. Вихованець, К. Городенська, А. Коваль, М. Кочерган, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Плющ, В. Русанівський, Л. Щерба та ін.), які визначають мовлення як один із модусів існування людської мови, процес спілкування однією мовою. Мова визначає форму мислення, що формується у відповідному мовленнєвому коді [Там само, с. 57].

Лінгводидакти також не залишилися осторонь проблем дослідження мови й мовлення, та, зокрема, формування мовної / мовленнєвої особистості. Їй приділяли увагу О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, С. Караман, С. Омельчук, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'як, О. Хорошковська, Г. Шелехова т ін. Однак, як зазначають самі дослідники, поняття «мовна особистість» і «мовленнєва особистість» і до сьогодні недостатньо повно визначені, що пов'язано зі складністю та багаторівневістю самої проблеми.

Виклад матеріалу. Терміни «мовна особистість» і «мовленнєва особистість» ми дефініціюємо так: мовна особистість – це людина, вбудована в концептуальну систему мови, що дивиться на світ крізь «мовні окуляри» (об'єкт, сформований культурою мовлення); мовленнєва особистість людина, здатна говорити, досягати поставленої мети: виразно, доречно, долаючи бар'єри спілкування й уміло використовуючи контексти – лінгвістичний (вербальний), паралінгвістичний (голос, темп, інтонація), екстралінгвістичний (міміка, жести), проксемічний (організація простору, кінестетика), ситуаційний (актуалізація мовної особистості, суб'єктивний вибір мовних засобів у мовному поведженні) [7, с. 87]. Ураховуючи те, що мова і мовлення тісно пов'язані між собою і взаємно передбачають одне одного, у нашому дослідженні вважаємо за доречне використовувати термін «мовно-мовленнєва особистість».

У сучасній лінгводидактиці досить активно використовується багатовимірний термін «мовна освіта». Така освіта має на меті не тільки виховання мовної особистості, яка вільно володіє державною мовою, а й є необхідним засобом формування її свідомості, вміння бути психологічно зрілою, соціально мобільною й успішною в професійній діяльності. Сформувати таку особистість можна за умов удосконалення освітнього процесу, шляхом підвищення рівня навчання мови, вирішення актуальних навчально-методичних проблем, комплексної реалізації підходів до навчання [10, с. 114]. Саме тому увага науковців і вчителів-практиків в умовах

реформування сучасної освіти загострюється на формуванні комунікативної компетентності учня, адже від глибини засвоєння мовного матеріалу залежить і вміння людини послугоуватися ним у різних життєвих ситуаціях [9, с. 232].

Зважаючи на посилений інтерес науковців до проблем формування комунікативної компетентності та мовно-мовленнєвої особистості учнів на уроках української мови, вважаємо за необхідне з'ясувати змістові характеристики і визначальні ознаки поняття «комунікативна компетентність» з позицій не лише лінгводидактики, а й інших наук, та визначити роль її у формуванні мовно-мовленнєвої особистості учня.

На сьогодні загально визнаним є факт, що поняття «комунікативна компетентність» є міждисциплінарним, оскільки віддзеркалює досягнення різних галузей наук – мовознавства, педагогіки, психології, філософії та ін. Терміни «комунікативність» і «комунікація» у взаємозв'язку з терміном «комунікативна компетентність» вперше були вжиті американським лінгвістом Делом Хаймсом [29]. Комунікативна компетентність розглядалася ним як альтернатива існуючому на той час поняттю про ідеального учасника комунікації, ідеального комуніканта, в теорії структурної лінгвістики, яке запропонував Ноам Хомський [27]. На сьогодні комунікативна компетентність розуміється як система внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в ситуаціях міжособистісної взаємодії. Окремі науковці в межах компетентнісного підходу розглядають компетенцію як певну «сильну» якість особистості.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури засвідчує, що поняття «комунікація» і «спілкування» є ключовими для багатьох наук, проте досить часто вони ототожнюються. Пояснюється це спорідненістю семантики. Термін «комунікація» є відносно новим, оскільки почав вживатися в науковій літературі лише у ХХ столітті, незважаючи на те, що ще давні філософи, педагоги займалися проблемними питаннями, пов'язаними з комунікативною компетентністю. Так, наприклад, Аристотель створив схему спілкування, виокремивши три необхідних елементи: мовець, мова, адресат. Платон вперше назвав способи обміну інформацією – мова і писемність, надаючи перевагу першому, визначивши мову як «процес спілкування з мудрими». Плутарх уважав комунікативні якості насамперед необхідними для державного діяча [32]. «Найважливіше, щоб мова твоя перед народом була старанно обдумана і не порожня й ти був убезпечений від провалу; як тобі відомо, навіть сам Перікл перед кожною промовою просив у богів, щоб з вуст його не зірвалося жодного непотрібного слова» [20, с. 592; 32, с. 592], Сократ (близько 470–399 до н.е.) шляхом постановки навідних запитань застосував метод відшукування істини, який отримав назву «метод сократичної бесіди», де немає вчителя або учнів, немає супротивників, а суддею виступає переважна більшість думок.

Аналізуючи літературу, сучасні теоретичні джерела, дослідження науковців з питань розвитку та формування комунікативної компетентності ми дійшли висновку, що в словниках і довідково-енциклопедичних виданнях поняття «комунікативна компетентність» почасти не розглядається, а поняття «комунікація» ототожнюється в деяких своїх значеннях з поняттями

«спілкування» і «взаємодія». Так, у словнику С. Ожегова прикметник «комунікативний» розглядається лише як похідне від «комунікація» у другому значенні, яке визначається, як повідомлення, спілкування [25, с. 232].

У психології поняття «комунікація» використовується у двох значеннях: 1) для характеристики структури ділових і міжособистісних зв'язків між моделями; 2) для характеристики обміну інформацією в людському спілкуванні загалом [1, с. 45]. У енциклопедії «Українська мова» [26] терміни «комунікативна компетентність», «комунікативний», «комунікація» не мають окремих словникових статей, однак широко тлумачиться термін «спілкування», комунікація визначається як один з його аспектів, поряд із «соціальною перцепцією» (сприйняття і розуміння людини людиною) та «інтерацією» (взаємодія), а власне комунікація розглядається як обмін інформацією між людьми [26, с. 69].

У психологічному словнику за редакцією В. Зінченко, Б. Мещерякова «комунікація», «комунікативність», «комунікативний» не розглядаються взагалі, навіть в статті, присвяченій спілкуванню [22, с. 232]. Тільки в психологічному словнику за редакцією А. Петровського М. Ярошевського ми знаходимо визначення «комунікації» – «смысловий аспект соціальної взаємодії» [23, с. 68]. А поняття «взаємодія» розглядається як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) одне на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок [23, с. 51]. Однак такі явища, як комунікативна компетентність, комунікативна діяльність не розглядаються зовсім. Незважаючи на це, майже жоден сучасний підручник з педагогіки, психології, посібники з педагогічної психології, соціології, соціальної педагогіки тощо, навчально-методичні розробки не обходяться без широкого застосування цих понять.

Деякі автори, ведучи мову про одне з явищ, підмінюють його в процесі аналізу іншим, ототожнюючи поняття «комунікація» та «спілкування», «комунікація» та «взаємодія». Так, наприклад, І. Казарінова визначає міжособистісну комунікацію як взаємодію між невеликим числом комунікаторів, які мають можливість здійснювати зворотний зв'язок, а поняття «спілкування» зараховує до діяльності, в результаті якої виникає психологічний контакт [6, с. 5].

Г. Буш у своїй роботі «Діалогіка і творчість», посилаючись на визначення спілкування, запропоноване О. Бодалевим [3], автором низки робіт про міжособистісне спілкування як вид взаємодії людей, в якому люди виступають стосовно одне одного одночасно (або послідовно) не тільки суб'єктами, але і об'єктами, стверджує, що діалогічна взаємодія, діяльність і спілкування людей характеризуються як суб'єкт-суб'єктними, так і суб'єкт-об'єктними відношеннями. З чого робить висновок, що діяльність містить елементи спілкування, а спілкування – елементи діяльності. Однак автор вважає, що діяльність не є видом спілкування, а спілкування не є видом діяльності [4, с. 37].

Одні вважають, що спілкування є різновидом комунікації, що власне розширює поняття комунікації. Так, В. Ширшов, який досліджує питання педагогічної комунікації, дотримується думки, що комунікація – поняття

широке і включає в себе спілкування істот, у тому числі і людей [28, с. 79]. Інші, навпаки, посиляються на визначення комунікації, як акту спілкування, тим самим, звужуючи цю категорію, а структуру спілкування подають у вигляді трьох взаємопов'язаних складників, де комунікація, разом з інтерактивним і перцептивним складниками, є лише частиною спілкування, пов'язаного з обміном інформації, що відводить спілкуванню чільну роль стосовно комунікації [2, с. 56].

Спілкування не тотожне комунікації. Зміст комунікації – обмін інформацією. Спілкування ширше, і включає комунікацію. Спілкування передбачає зв'язок між людьми, в результаті якого здійснюється вплив однієї особистості на іншу (взаємовплив). З огляду на визначення комунікації як акту спілкування, зв'язку між двома або більше індивідами, заснованого на взаєморозумінні, повідомленні інформації однією особою іншій або кількох осіб, можна зробити висновок, що комунікація це, перш за все, обмін різною інформацією (уявленнями, думками, ідеями, поглядами, інтересами, почуттями, настроями, емоціями, настановами тощо). Однак ми вважаємо, що людське спілкування не обмежується тільки процесом обміну інформацією, як у випадку з комунікацією. У зв'язку з тим, що в процесі спілкування існує зворотний зв'язок, то інформація не тільки передається, але і формується, уточнюється, розвивається, доповнюється, заперечується, спростовується, корегується тощо. І якщо розглядати спілкування як систему взаємовідношень «суб'єкт-суб'єкт», то комунікація являє собою систему «суб'єкт-об'єктних» відношень. У цій відмінності, на наш погляд, і розкривається сутність вищезазначених двох понять.

Спілкування існує тільки між людьми, людиною або групою осіб. А комунікація передбачає зв'язок між системами живої та неживої природи, за якого відбувається обмін інформацією. Однак, якщо при цьому акті обміну інформацією, у випадку з комунікацією мова йде тільки про односторонній зв'язок – інформація передається одним чи іншим комунікантом, і навпаки, то спілкування характеризується зворотним зв'язком.

Комунікацію презентують як дію, в межах якої відправник кодує ідеї та почуття в певний вид повідомлення і потім, використовуючи певний канал – або мову, або письмове повідомлення, або інший спосіб зв'язку – адресує його одержувачу. Комунікація вважається успішною лише тоді, коли повідомлення отримане одержувачем. Таку модель І. Казарінова називає лінійною. У разі ж процесу спілкування задіяна інтерактивна модель, що демонструє колоподібний характер процесу обміну інформацією, зі зміною ролей (відправник і одержувач послідовно міняються місцями) [6, с. 11].

Г. Почепцов вводить поняття комунікативного квадрата, яке відображає однотипно важливу роль як комунікатора, так і одержувача інформації [21, с. 334–335]. Чим більший обсяг інформації йде від одержувача, тим успішніший результат. Такого ж правила немає з боку комунікатора, оскільки великий обсяг необов'язково призводить до позитиву. Інформація про одержувача повинна включати з-поміж іншого і його символи, і дозволені чи заборонені теми. Комунікатор також відповідає за управління комунікативною ситуацією, чого не можна сказати про одержувача. Одним з головних завдань комунікації є

визначення початку / кінця процесу: комунікатор не повинен дати можливість одержувачу ні відключитися від процесу завчасно, ні включитися пізніше, ніж це потрібно. У цьому випадку мова йде про управління увагою аудиторії.

Справжнім суб'єктом в процесі спілкування людина стає тоді, коли виявляє активність у вільній і самостійній комунікативної діяльності.

В. Ширшов під комунікативною діяльністю розуміє «взаємодію істот між собою і їхні цілеспрямовані й активні дії з явищами і предметами об'єктивного світу на основі обміну інформацією» [28, с. 82].

О. Селіванова комунікативну компетентність тлумачить як здатність мобілізувати різноманітні знання мови, паравербальних засобів, ситуації, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях. Комунікативна компетентність передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо [24, с. 546].

Розмежування понять мовної компетенції та здатності користуватися нею в актах спілкування здійснюється у працях Н. Хомського, який виокремив *linguistics competence* (ментальні репрезентації мовних правил як внутрішню граматику ідеальних носіїв мови) і *linguistics perfomans* (продукування (вихідна комунікація) й розуміння (вхідна комунікація) мовлення) (цит. за [24, с. 547]).

Сучасні дослідження застосовують термін «комунікативна компетентність» щодо реальних мовців й уточнюють, що існують інші типи компетентностей (прагматична, соціокультурна, стратегічна, діяльнісна, предметна та ін.). У широкому розумінні всі ці типи стосуються комунікативної компетентності. Тим самим до комунікативної компетентності залучаються:

– мовна комунікативна компетентність як здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення;

– дискурсивна комунікативна компетентність як спроможність поєднувати висловлення у зв'язні тексти й залучати їх до відповідних дискурсів;

– соціолінгвістична комунікативна компетентність як здатність урахувати в комунікативній діяльності соціальні аспекти ситуації спілкування;

– ілокутивна комунікативна компетентність як здатність формувати й реалізовувати комунікативні наміри у повідомленні;

– стратегічна комунікативна компетентність як уміння ефективно планувати початок, перебіг і завершення комунікації, досягати успішності у спілкуванні;

– лінгвокультурна комунікативна компетентність, що визначає культурну ідентифікацію мовця, тобто дотримання ним відповідних культурно зумовлених норм, стандартів спілкування;

– міжкультурна комунікативна компетентність, яка залежить від потреби в ній мовця й орієнтована переважно на дві культури (рідну й чужу) та ін. [24, с. 548].

Ми, своєю чергою, під комунікативною компетентністю розуміємо таку рису особистості, яка необхідна для успішного проведення комунікативної діяльності, тобто під час обміну інформацією повинна відбутися ефективна взаємодія учасників комунікативного процесу, які в процесі спілкування виступають в ролі суб'єктів і об'єктів одночасно. Комунікативну діяльність розглядаємо як складний багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності, і такий, що включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини, в якому спілкування є і метою, і засобом, і формою проведення такої діяльності. У зв'язку із зазначеним вище вважаємо за доцільне розглянути детально компоненти спілкування, які в межах нашого дослідження виступають взаємопов'язаними складниками комунікативної компетентності.

Психологи, соціологи, педагоги виокремлюють три складники цього феномена: обмін інформацією, взаємодію і сприйняття одне одного. Л. Морозов називає їх «трьома китами», на ефективності яких тримається ефективність всього спілкування [16, с. 10].

Обмін інформацією як один з компонентів структури комунікативної компетентності ще називають комунікативним складником спілкування. При цьому комунікацію розглядають у вузькому сенсі слова. Комунікація у вузькому сенсі слова – це, *по-перше*, обмін різними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями тощо в процесі спільної діяльності людей, *по-друге*, обмін інформацією між індивідами, що спілкуються.

Оскільки будь-яка діяльність характеризується наявністю зворотного зв'язку, то вплив одного партнера на іншого і навпаки є важливою частиною цього комунікативного процесу. У цьому і полягає інтерактивний складник спілкування, що має на меті організацію взаємодії між індивідами, які спілкуються, обмін не тільки знаннями, ідеями, а й діями, цей складник виступає другою ланкою в структурі комунікативності.

Третій складник – перцептивний – передбачає здатність усвідомлювати, що відбувається в процесі комунікативної діяльності, вміння точно сприйняти партнера по спілкуванню з метою пізнання одне одного і встановлення на цьому підґрунті взаєморозуміння.

Усі ці терміни, на наш погляд, досить умовні. Кожний з виокремлених складників в реальності не існує ізольовано від інших, а виокремити їх можна для аналізу, зокрема, для уточнення і побудови системи знань, умінь і навичок, необхідних для оволодіння кожним складником структури комунікативної компетентності.

У процесі комунікативної діяльності між учасниками процесу має бути порозуміння. Саме порозуміння передбачає усвідомлення цілей, мотивів, настанов партнера, а також прийняття цих цілей, мотивів, настанов. У цьому процесі необхідно також враховувати і власні цілі, мотиви, настанови, вміти побачити себе очима співрозмовника.

Для того, щоб оволодіти вповні перцептивними навичками, необхідно вивчити себе. Теза давніх філософів: «Пізнай самого себе» є й до сьогодні досить актуальною для людей, які наважилися оволодіти секретами спілкування. Необхідно не тільки знати власні якості, але й розвивати ті індивідуальні особливості, від яких залежать безпосередні контакти з іншими людьми. Дослідники проблемних питань взаєморозуміння досить широко розглянули механізми цього процесу (ідентифікацію, емпатію і рефлексію) як засоби, що сприяють розвиткові комунікативної компетентності.

Підсумовуючи вищезазначене, слід виокремити такі ключові моменти:

– під «комунікацією» ми розуміємо процес обміну інформацією; уявленнями, думками, ідеями, поглядами, інтересами, почуттями, настроями, емоціями, настановами тощо;

– поняття «спілкування» не обмежується тільки процесом обміну інформацією, оскільки характеризується наявністю зворотного зв'язку, тому інформація не тільки передається, але й формується, уточнюється, розвивається, доповнюється, заперечується, спростовується, коригується тощо;

– «спілкування» трактується нами як система відношень «суб'єкт- суб'єкт», а «комунікація» є системою «суб'єкт-об'єктних» відносин. Спілкування складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини;

– поняття «взаємодія» характеризує інший бік спілкування, що передбачає не тільки обмін інформацією, а й організацію спільних дій, що дають можливість комунікантам здійснити певну діяльність, при цьому вплив одного на іншого з метою зміни його поведінки виступає як один зі складників комунікативного процесу, механізмами якого є навіювання, наслідування, переконання, ідентифікація;

– «комунікативна компетентність» як якість особистості розглядається нами як сукупність властивостей, необхідних для успішного проведення комунікативної діяльності, тобто для здійснення перцептивних, власне-комунікативних і комунікативно-операційних дій.

Засобами розвитку комунікативної компетентності є:

– вербальні – мовні засоби;

– невербальні – пара- і екстралінгвістичні засоби.

Механізмами взаєморозуміння слугують:

– ідентифікація – уподібнення;

– емпатія – співчуття та співпереживання;

– рефлексія – усвідомлення сприйняття.

Методами взаємодії є:

– навіювання – психопрограмування, переконання співрозмовників;

– наслідування – відтворення аналогів.

Комунікативна компетентність особистості є складником більш широкого поняття – «комунікативний потенціал особистості», тобто узагальненої характеристики можливостей людини, які визначають якість її спілкування –

здатність володіти ініціативою в спілкуванні, формувати і реалізувати власну індивідуальну програму спілкування. Отже, *комунікативна компетентність* властива такій особистості, яка володіє:

- рівнем коду – вербальним досвідом, словниковим запасом, використанням знаків, навичками успішного публічного мовлення;

- когнітивним рівнем – системою цінностей, картиною світу, пізнавальним досвідом;

- прагматико-мотиваційним рівнем – ситуативним досвідом, комунікативними намірами і настановами, мотивами, знаннями норм, правил спілкування.

Д. Гавра, узагальнивши підходи науковців до складників структури комунікативної компетентності особистості, створив «сферну трансакційну» модель комунікативної компетентності особистості, що включає такі блоки: 1) комунікативне «можу» – абілітаційний компонент – комунікативні можливості і здібності особистості; 2) комунікативне «хочу» – цілемотиваційний компонент – цілі й мотиви особистості як суб'єкта комунікації; 3) комунікативне «знаю» – когнітивний компонент – знання, засвоєна інформація, що забезпечує можливість виступити в ролі комунікатора; 4) комунікативне «вмію» – операційний (інструментальний) компонент – комунікативні вміння й навички [5, с. 34].

У вказаній моделі, орієнтованій насамперед на вивчення стратегічних і оперативних аспектів комунікації відсутні декілька компонентів, зокрема й етичний, без якого неможливо усвідомити ні глибинні ціннісно-мотиваційні механізми комунікативної особистості, ні умови діалогічного спілкування, ні світоглядні проблеми автокомунікації, ні критерії моральності поведінки, ні механізми зародження духовності в традиції гуманістичної філософії.

Вразливість описаної моделі комунікативної компетентності особистості полягає в її перебільшеному позитивізмі й прагматизмі, спрямованості передовсім на професійну компетентність чи формування психологічних навичок спілкування.

Важливе значення для формування комунікативної компетентності особистості мають також комунікативні та інтерактивні знання й уміння. До комунікативних зараховуємо такі:

- вміння ініціювати і вступати в мовленнєвий контакт зі співрозмовником;

- формувати сприятливе перше враження;

- ставити запитання і давати на них відповіді;

- вести бесіду, лаконічно й точно висловлювати думки;

- стимулювати співрозмовника до прояснення його позиції, висловлювань;

- слухати, чути і розуміти те, що мав на увазі співрозмовник;

- здійснювати зворотний зв'язок, тобто передати партнеру, що його почули і зрозуміли;

- вирівнювати емоційне напруження в бесіді, дискусії;

- зчитувати і правильно інтерпретувати невербальні сигнали співрозмовника (погляд, міміку, жести, пози);
- керувати власними експресивними сигналами в процесі спілкування;
- ефективно взаємодіяти з іншими, здійснюючи співробітництво;
- володіти моделями спілкування;
- використовувати в процесі взаємодії різноманітні стилі спілкування;
- розуміти специфіку мовних жанрів і комунікативних засобів досягнення мети при взаємодії.

Інтерактивні найчастіше пов'язані з управлінням ролями, стратегіями і тактиками взаємодії, індивідуальним і груповим стилями спілкування. До них належать:

- уміння діагностувати й оцінювати співрозмовників (їхні цілі й мотиви, рівень сприйняття інформації і її розуміння, лідерство);
- правильно розподіляти ролі в ігровому спілкуванні і добирати ефективні стратегії взаємодії;
- керувати індивідуальною та груповою інтелектуальною діяльністю учасників команди;
- визначати сенсорні канали співрозмовників і ефективно їх використовувати за допомогою вербальних і невербальних ключів доступу;
- вирішувати спірні ситуації, нівелювати конфлікти.

Саме відсутність добре розвинених комунікативних та інтерактивних знань і вмінь у багатьох людей викликає паніку за необхідності публічно виступити, відповісти на іспиті, звернутися до аудиторії з промовою, здійснити самопрезентацію тощо. Сформована комунікативна компетентність дає можливість стати конкурентоспроможною особистістю.

Для людей з високою комунікативною компетентністю характерні такі ознаки:

- швидке, своєчасне і точне орієнтування в ситуації взаємодії та партнерах;
- прагнення зрозуміти іншу людину в межах конкретної ситуації;
- настанова не тільки на власний успіх, а й на партнера, доброзичливе ставлення до нього, усвідомлення меж його можливостей;
- упевненість в собі, адекватна включеність у ситуацію;
- володіння ситуацією, гнучкість, готовність або виявити ініціативу в спілкуванні, або передати її партнерові;
- отримання задоволення від комунікації й зменшення «нервових втрат» в процесі комунікації;
- уміння ефективно спілкуватися в різних статусних ролях, встановлюючи і підтримуючи необхідні контакти незалежно, а іноді і всупереч сформованим стосункам;
- високий статус і популярність в тому чи іншому колективі;
- уміння взаємодіяти в груповій роботі, досягати високого результату діяльності;
- здатність створювати сприятливий клімат у процесі спілкування.

Перераховані зовнішні поведінкові прояви характерні для людей з високою комунікативною компетентністю.

В умовах реформування загальної середньої освіти в Україні формування комунікативної компетентності школярів набуває особливого значення, і, без сумніву, процес засвоєння української мови в основній школі повинен здійснюватися на комунікативно-діяльнісній основі. У нашому розумінні *комунікативна компетентність школяра – це здатність учнів ефективно використовувати мовні й мовленнєві знання, сформовані вміння, навички та власний досвід з метою гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети та бажаного прагматичного ефекту.*

Досягнення високого рівня комунікативної компетентності можливе за умови систематичної й цілеспрямованої роботи над формуванням особистості, яка володіє значним обсягом активного словника, розвиненим граматичним ладом, умінням користуватися синонімічними засобами, здатністю вибирати мовний засіб, що відповідає меті, умовам і змісту спілкування, надавати висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення, усвідомлено добирати образні засоби, уникати помилок в усному й писемному мовленні, тобто мовно-мовленнєвої особистості. Ця робота має бути послідовною, базуватися на вивченні в єдності системи мовних одиниць і правил функціонування їх, процесі реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, а також активізації внутрішніх резервів учнів: їхнього мислення та вже здобутих знань [12, с. 158]. Визначальним у формуванні комунікативної компетентності школярів є їхній мовленнєвий розвиток, оскільки «розвивати мовлення школярів» – означає вчити їх вільно і правильно, відповідно до вимог шкільної програми користуватися мовою як засобом спілкування в життєвих ситуаціях. Мовленнєвий розвиток – комплексне поняття, що включає поліпшення звукової культури мовлення, інтонаційної виразності, оновлення й розширення словникового запасу, удосконалення граматичного ладу, зв'язного мовлення і розглядається як основоположний, провідний принцип, що пронизує та об'єднує всі без винятку сторони мовленнєвої діяльності учнів. Той рівень мовленнєвого розвитку, якого учень досягнув у школі, забезпечує основу для подальшого навчання, зумовлює соціальну адаптацію, професійну діяльність, бо тільки розвинене мовлення формує здатність особистості використовувати нові засоби, висловлювати сприйняте, передавати іншим набуті знання [14, с. 310]. Як відомо, розвиток мовлення відбувається в процесі мовленнєвої діяльності (слухання (аудіювання), говоріння, читання, письмо) й здійснюється не лише на уроках української мови, а й під впливом мовленнєвого середовища, що оточує учня [11, с. 45].

Висновки. Поняття мовленнєвого розвитку, що відбувається завдяки мовленнєвій діяльності, лягло в основу шкільної методики навчання мови й формування в учнів комунікативної компетентності. Окрім того, комунікативна компетентність школяра має тісно пов'язані між собою складники – мовну, мовленнєву, соціокультурну, діяльнісну, предметну і прагматичну компетентності. Усі вони (і компетентності, і мовленнєвий розвиток, і

мовленнєва діяльність) настільки пов'язані й переплетені між собою, що ці взаємозв'язки ми вирішили зобразити схематично на рис. 1.

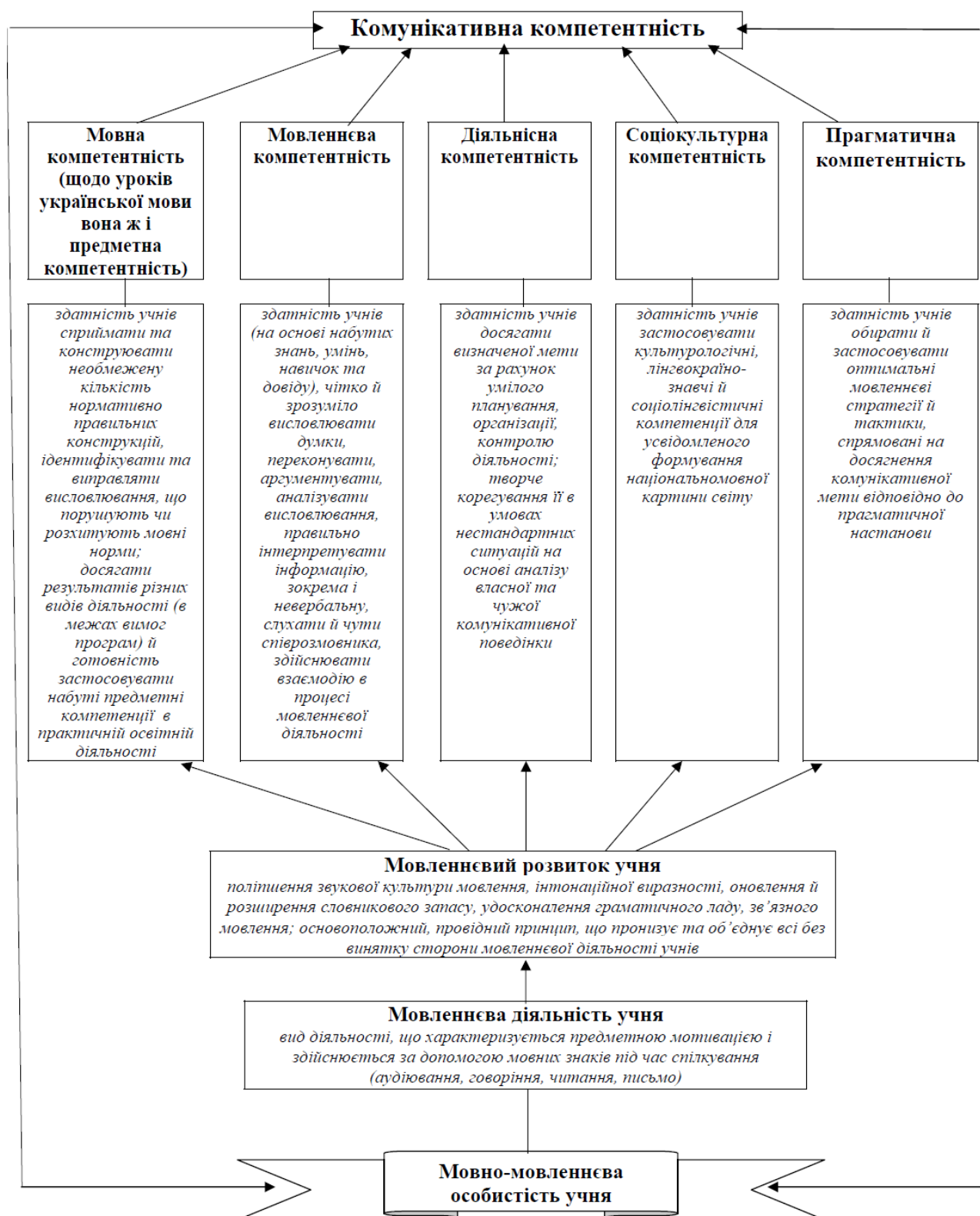

Рис 1. Роль комунікативної компетентності у формування мовно-мовленнєвої особистості учня

Як бачимо, тільки за умови розвитку комунікативної компетентності формується мовно-мовленнєва особистість учня і навпаки: орієнтуючи учнів на

мовленнєву діяльність, учителі сприяють формуванню й розвитку їхньої комунікативної компетентності [14, с 314.]. Ця компетентність не може бути автоматизованою, людина набуває її упродовж всього життя в процесі різнотипної мовленнєвої діяльності. Тому потрібно залучати учнів до формування потреб у самопізнанні, самоаналізові мовленнєвої діяльності, що, своєю чергою, стимулює мовленнєвий розвиток.

Отже, комунікативна компетентність – це найвищий щабель у досягненні культурної комунікабельності особистості, а знання особливостей, структури мовленнєвої комунікації обов'язкове для розвитку власної мовно-мовленнєвої особистості. Комунікативно компетентна людина завжди шанується іншими громадянами, має вплив у суспільстві, швидше досягає поставлених цілей.

Досягти високого рівня комунікативної компетентності – це особливе завдання, що повинно здійснюватися впродовж навчання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: [учебник]. – Москва: Аспект Пресс, 1996. 376 с.
2. Бирштейн М.М. Основные направления развития деловых игр. Деловые игры в мире. СПб.: СПБИЭИ, 1992. С. 6–11.
3. Бодалев А.А. Личность и общение. Москва: Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
4. Буш Г. Диалогика и творчество. Рига: Авотс, 1985. 318 с.
5. Гавра Д.П. Основы теории коммуникации. СПб. : Питер, 2011. 288 с.
6. Казаринова Н.В. Межличностное общение: [конспект лекций] / Казаринова Н.В. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 64 с.
7. Кулик О. Д., Рубан І.В. Мовна й мовленнєва особистість : проблема дефініцій. Теоретична і дидактична філологія : збірник наук. пр. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич, 2014. Вип. 17. С. 76–89.
8. Кулик О. Д. Дослідження проблеми мовленнєвого розвитку учнів основної школи в процесі засвоєння словотвірної системи української мови. Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2012. Вип. 12. С. 56–60.
9. Кулик О. Д. Мовленнєвий розвиток особистості учня в процесі засвоєння словотвірних знань: теоретичний аналіз проблеми. Economics, management, law: socio-economic aspects of development. Roma, Italy, 2016. Volume 2. P. 230–234.
10. Кулик О. Д. Особистісно орієнтований підхід до навчання як чинник мовленнєвого розвитку учнів. Педагогічний процес: теорія і практика. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2017. Випуск 2 (57). С.114–119.
11. Кулик О. Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. Вип. 15. С. 38–48.
12. Кулик О.Д. Проблема мовленнєвого розвитку учнів основної школи в процесі формування словотвірних умінь і навичок. Педагогічні науки: зб. наук.пр. Херсон, 2011. № 58. С. 157–161.
13. Кулик О.Д. Психологічні передумови мовленнєвого розвитку учнів 5–9 класів у процесі засвоєння знань з морфеміки і словотвору. Молодий учений. № 12 (15) грудень. Ч. І. С. 309–311.
14. Кулик О.Д. Сучасні загальнодидактичні принципи навчання, визначальні для методики роботи з мовленнєвого розвитку школярів. Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2018. Вип. 24 (1-2018). Ч. 2. С. 309–315.

15. Матвієнко О.В. Педагогічна взаємодія суб'єктів навчально-виховного середовища школи як складова соціально-педагогічної системи. Topical issues of social pedagogy: collective monograph. – CARICOM, Barbados, 2017. С. 100–122.
16. Морозов А.В. Психология влияния. СПб.: Питер, 2001. 512 с.
17. Овсієнко Л. Комунікативна компетентність як основа компетентнісного підходу до засвоєння студентами-філологами лінгвістичних дисциплін. Теоретична і дидактична філологія : зб.наук. пр. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. Вип. 14. С. 61–71.
18. Петько Л.В. Крос-культурна комунікація в контексті іншомовної підготовки майбутніх педагогів. Модернізація стратегій економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності: Тр. Міжнар. наук.-практ. конф., КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Київ, 22–23 листопада 2012 р. Київ: КНЕУ, 2012. С. 514–516.
19. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. / укл. І.В.Ковальчук, Л.М.Коцюк, С.М.Новоселецька. Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. Вип. 53. С. 309–312.
20. Плутарх. Наставления о государственных делах. Москва: Художественная литература, 1983. 703 с.
21. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Москва: Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000. 352 с.
22. Психологический словарь / [под. ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова]. – Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 440 с.
23. Психология: Словарь / [под. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. –Москва: Политиздат, 1990. 494 с.
24. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
25. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва: Азбуковник, 1999. 944 с.
26. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. Русанівський В.М. та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
27. Хомский Н. Язык и мышление. Москва: Изд-во МГУ, 1972. 122 с.
28. Ширшов В.Д. Сущность и структура понятия «педагогическая коммуникация». Понятийный аппарат педагогики и образования: сборник научных трудов. Екатеринбург, 1995. Выпуск 1. С. 78–87.
29. Hymes D.H. On Communicative Competence. Harmondsworth :Penguin, 1972. P. 269–293.
30. Kulyk O.D. The criteria and levels of the basic school students' readiness to the speech communication. Problems of the development of modern science: theory and practice: Collection of scientific articles. – EDEX, Madrid, España, 2018.
31. Pet'ko Lyudmila. Preparing higher school graduates in foreshortening of leader competencies for 2020. Topical questions of contemporary science: Collection of scientific articles. – Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, MA 02780, United States of America, 2017. P. 467–472.
32. Plutarch. Moralia on the Government Matters. M.: Fiction, 1983. 703 p.

Анотації

УДК 373.5.016 : 811.161.2

Кулик О.Д. Комунікативна компетентність: підходи до визначення та роль у формуванні мовно-мовленнєвої особистості

У роботі розглянуто змістові характеристики і визначальні ознаки поняття «комунікативна компетентність» з позицій різних галузей знань (філософії, психології, педагогіки, лінгвістики) та визначено роль її у формуванні мовно-мовленнєвої особистості учня. Відстоюється думка про те, що досягнення високого рівня комунікативної

компетентності – це найвища сходинка у формуванні мовної особистості, а відтак, і особливе завдання, що має виконуватися впродовж навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Комунікативну компетентність школяра автор розглядає як здатність учнів ефективно використовувати мовні й мовленнєві знання, сформовані вміння, навички та власний досвід з метою гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети та бажаного прагматичного ефекту.

Ключові слова: комунікативна компетентність, спілкування, комунікація, особистість, мовна особистість, учні.

Кулик Е.Д. Коммуникативная компетентность: подходы к определению и роль в формировании языковой и речевой личности

В работе рассмотрены содержательные характеристики и определяющие признаки понятия «коммуникативная компетентность» с позиций различных отраслей знаний (философии, психологии, педагогики, лингвистики) и определена ее роль в формировании языковой и речевой личности ученика. Отстаивается мысль о том, что достижение высокого уровня коммуникативной компетентности – это самая высокая ступень в формировании языковой личности, а следовательно, и особое задание, которое должно выполняться в течение обучения украинскому языку в учреждениях общего среднего образования. Коммуникативную компетентность школьника автор рассматривает как способность учащихся эффективно использовать языковые и речевые знания, сформированные умения, навыки и собственный опыт с целью гармонизации всех видов общения, достижения коммуникативной цели и желаемого прагматического эффекта.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, общение, коммуникация, личность, языковая личность, ученики.

Kulyk Olena. The communicative competence: approaches to the definition and the role in the formation of a language-speech personality

This article considers content-related characteristics and determinant features of the notion of “communicative competence” from the viewpoints of various areas of knowledge (such as philosophy, psychology, pedagogics and linguistics) and defines its effects in formation of a student’s language personality. It is argued that achieving a high level of communicative competence is the uppermost stage in formation of a language personality, and hence, a special task to be completed when teaching Ukrainian in the secondary school system. The author sees a student’s communicative competence as their ability to use effectively their linguistic knowledge and the skills they have formed, along with their own experience in order to harmonize all kinds of interaction, achieve their communicative goals and the desired pragmatic effect.

Key words: communicative competence, communication, interaction, personality, language-speech personality, students.